

Reflexe čečenského konfliktu českou společností

Ondřej Ditrych a Emil Souleimanov¹

Abstract: *The Reflection of the Conflict in Chechnya in the Czech Society*

The conflict in Chechnya has never gained prominence in Czech social discourse, its reflection has mainly been limited to the elites. These elites exerted influence upon the mass public which has shown a variable amount of interest in the events; most attention has been paid to the conflict during the outbreak of the First (1994) and Second (1999) Chechen War and later to the terrorist acts in Dubrovka (2002) and Beslan (2004). The discourse has been somewhat influenced by worldwide media patterns affected by great power policies (e.g. United States' declaration of the war against terrorism), and it has been dominated by two opposing camps: those close to the former President Vaclav Havel on one side – People in Need (NGO), journalists from the Epicentrum agency (Petra Procházková, Jaromír Stetina), and Lidové noviny or Respekt among the media; and, on the other side, against them there was various opposition comprising e.g. 1) Czech Communists (KSCM), siding with Russia, and 2) Pragmatics (e.g. current President Vaclav Klaus), who have been criticizing the concept of human rights and/or its supremacy – as a cosmopolitan norm – over interests of sovereign nation states. In conclusion, the Chechen rebels have a significant part of silent support in the wider society. As less and less information about the development in the North Caucasus is available, the conflict at European outskirts disappears from the Czech society's sight.

Keywords: *conflict in Chechnya, Czech Communists, Czech society, Epicentrum, People in Need, terrorism, Vaclav Havel, Vaclav Klaus*

Úvod

Konflikt na dalekém a neznámém severním Kavkaze, který poprvé propukl před třinácti lety a dosud zůstává nevyřešen, nezůstal českou společností opomenutý. Jelikož se odehrával v letech, které bezprostředně následovaly faktickému osamostatnění se Československa / České republiky od déle než 40 let trvající sovětské dominance, pohled na něj se od samotného počátku nevyznačoval ryzí nestranností. Nevyhnutelně se do něj proplétaly názorové proudy, které se ve společnosti etablovaly na přelomu 80. a 90. let a které odrážely způsob, kterým bylo na Rusko a Rusy pohlíženo; rusko-čečenská válka, přinejmenším ta první, byla do jisté míry vnímána prizmatem sebereflexe Čechů samotných – národa, který se poměrně nečekaně ocitl na nové geopolitické mapě Eurasie, na níž měl hrát novou historickou úlohu. Ačkoli hrozba, ztělesňovaná

¹ **PhDr. Ondřej Ditrych**, nar. 1982 v Praze, je výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. Adresa: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. E-mail: ditrych@iir.cz. **PhDr. Emil Souleimanov, Ph.D.** přednáší na Katedře mezinárodních vztahů Institutu politologických studií FSV UK v Praze a na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií pražské Vysoké školy veřejné správy a mezinárodních vztahů. Adresa: IPS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5. E-mail: emil.souleimanov@amo.cz.

v podobě někdejšího „staršího bratra“, sovětského Ruska, byla po rozkladu bipolárního uspořádání významně zredukována, na počátku minulé dekády stále docela nezmizela z orbitu. Nedílnou součástí společenského diskurzu o rusko-čečenském konfliktu byl postoj staronových spojenců ze západního světa, kam Česká republika aktivně směřovala; obecně platí, že formování zahraničněpolitické linie a společenských nálad v republice vůči kavkazskému konfliktu se odehrávalo v širším – globálním – kontextu, který se v té či jiné době znatelně lišil. Věnujme se proto vytýčení úhlavních bodů, jimiž postoj Západu ve vztahu k dění na severním Kavkaze od roku 1994 prošel a následně se pokusme nalézt místo české společnosti v tomto širším – mezinárodně-politickém a společensko-mediálním – kontextu.

Geneze mezinárodních přístupů

Reakce Západu na první čečenskou válku (1994–1996) byla proměnlivá. Pohybovala se od tichého souhlasu s ruským postupem v počáteční fázi války až po ostrou kritiku tvrdých metod federálních jednotek v letech 1995–1996. Dilema západních států tradičně spočívalo v tom, že evidentně neměly v úmyslu ohrozit stabilní vztahy s Ruskem. Je příznačné, že v prvních měsících války tehdejší generální tajemník NATO Willy Claes i ministr obrany Spojených států William Perry označili čečenskou válku za „vnitřní záležitost“ Ruska a nevykazovali přílišnou ochotu se do ní vměšovat. Západní stratégové zdůvodňovali své mlčení argumentem, že by jejich kritika ruské politiky v Čečensku nahrávala protivníkům prezidenta Jelcina.² Lhůta, kterou Kreml na vyřešení své „vnitřní záležitosti“ dostal, však brzo vypršela. Záběry trosek čečenských měst a vesnic i civilních obětí, přinášené pravidelně četnými televizními stanicemi, jak mezinárodními, tak v neposlední řadě ruskými, nutně ovlivnily veřejné mínění v západních zemích a přiměly oficiální představitele ke stále důraznějším protestům proti očividnému porušování lidských práv v Čečensku. Právě v té době, v únoru 1995, tak bylo pozastaveno projednávání ruské žádosti o členství v Radě Evropy. Až nediplomaticky kritické ohlasy přicházely i od některých renomovaných mezinárodních organizací, jako například OBSE. Ta například ve zprávě z března 1996 označila ruskou ofenzívu na západě Čečenska za „primárně namířenou proti civilnímu obyvatelstvu“ a jako hlavní cíl federální taktiky v Čečensku definovala nikoliv boj proti povstalcům, nýbrž „teror vůči civilnímu obyvatelstvu“ (Archiv OBSE). Čečenský odboj byl převážně chápán jako národně-osvobozenecký, čemuž přispívalo i fiasko mediální politiky Moskvy za první čečenské kampaně a obratnost jejích kavkazských protivníků.

² Ve skutečnosti však válku odmítají právě Jelcinovi příznivci, demokraté, liberální a prozápadní síly, jejichž pozice mlčení západních vůdců oslabovalo, zatímco Jelcinovým odpůrcům a zastáncům války dávalo nový impuls.

Začátek druhé čečenské kampaně (podzim 1999) a reflexe teroristických útoků v amerických velkoměstech o dva roky později přinesly do ruského, následně pak amerického i globálního politického lexikonu řadu nových, intenzivně vnímaných pojmosloví a představ. Nový ruský přístup vykrytalizoval již v září 1999. Tehdy v návaznosti na teroristické útoky v ruských městech (Moskva, Volgograd, Bujnašk) začala Moskva poukazovat na skutečnost, že se nachází ve stavu války proti globální islamistické frontě, jejímž cílem je boj proti západní (křesťanské, resp. křesťansko-židovské) civilizaci a jejím hodnotám. Přítomnost společného úhlavního nepřítele měla Rusko a západní země stmelit. Řazením čečenského separatismu do kategorie onoho „světového džihádu“ měla Moskva v neposlední řadě v úmyslu zajistit *carte blanche* pro definitivní vypořádání se s čečenským odbojem.

Tento ruský přístup byl v počátečních letech vládami a veřejnostmi západních zemí, odsuzujících systematické porušování lidských práv ruskou armádou a nutnost striktně rozlišovat mezi teroristy a civilisty, opakovaně zpochybňován. Masová kritika Ruska ze strany čelných představitelů vlád západních zemí v kontextu rozbíhající se nové čečenské kampaně vyvrcholila na Istanbulském summitu OBSE v listopadu 1999 a v následujících měsících. Právě tehdy, na podzim 1999 a v zimě 1999/2000, byla veřejnost západních zemí šokována masovými útoky dělostřelectva a letectva na Groznyj a jiná města. Tyto akce měly připravit půdu pro obsazení hlavního města, jako „vedlejší produkt“ však přivodily smrt mnoha tisíc čečenských obyvatel. Nejurputnější kritika se tehdy ozývala z úst Američanů. Tehdejší guvernér státu Texas a žhavý kandidát na amerického prezidenta George W. Bush v únoru 2000 dokonce navrhoval uvalit na Rusko ekonomické sankce, „dokud nepochopí, že konflikt je třeba řešit mírovou cestou, nikoliv bombardováním žen a dětí a nucením velkého množství lidí utíkat z Čečenska“ (Online News Hour, 16. 2. 2000). Dokonce německý kancléř Gerhard Schröder, jemuž bylo v následujících letech souzeno s Putinem navázat blízké přátelství, musel pod nátlakem německé veřejnosti hovořit o „válce proti celému národu“ či „nevybíravých útocích na civilní obyvatelstvo“ (ITAR-TASS, 18. 11. 1999).

Jak již bylo naznačeno výše, teroristické útoky z 11. září 2001 měly za následek, že Washington začal mezinárodní bezpečnostní politiku vnímat prizmatem globální „války proti terorismu“, v níž si osobil klíčovou roli. Americké působení v Afghánistánu a následně v Iráku a s tím spojené problémy a potřeby zmírnily americkou kritiku nově získaného spojence – Ruské federace. Svoji roli sehrála i řada masivních teroristických útoků organizovaných členy čečenského odboje a jejich sympatizantů v posledních letech, ideově-politické proměny čečenského odboje od etnonacionalismu směrem k náboženskému extremismu, ale i – celkově

vzato – globální nárůst islamofobie. Někdejší bojovníci za národní svobodu a sebeurčení, kteří byli ještě před několika málo lety tolik obdivováni, tak byli v okamžiku označeni za „islámské“ teroristy a extremisty, usilující o boj proti západním hodnotám či zájmům po celém světě. Nejzřetelnější změna se ovšem odehrála v lexikonu západních médií.³

České reflexe

Poté, co byl konflikt v Čečensku zakotven v širším mezinárodním kontextu, můžeme se již obrátit ke klíčovým událostem, hlavním činitelům, jejich názorovým polohám a tématům, které od počátku 90. let formují podobu jeho reflexe českou společností. Důsledný rozbor pokrytí konfliktu sdělovacími prostředky a názorů prezentovaných všemi proudy společenské diskuse o tomto konfliktu zdaleka přesahuje záběr tohoto textu, omezíme se proto pouze na úhelné kameny reflexe v současnosti jediné otevřené války na evropském kontinentě (Harbom, Walensteen 2005: 125). Pozornost bude věnována nejprve místu tohoto tématu v českém společenském diskurzu a vymezení hlavních názorových proudů, poté se zaměříme na politiku státních institucí a činnost občanské společnosti, než přikročíme k tématu poslednímu, hodnocení pokrytí čečenského konfliktu masovými sdělovacími prostředky.

Čečensko v českém politickém diskurzu

Čečenský konflikt byl v české společnosti od svého vzniku vnímán jako poněkud okrajové téma, a diskuse o něm tak nevyvolávala bouřlivé emoce či názorové střety, které by vedly ke společenské mobilizaci ať už na podporu čečenského boje za nezávislost nebo obhajobu ruského nároku na vládu nad severním Kavkazem. Významnější pozornosti sdělovacích prostředků, ale i státních institucí, se mu tak dostávalo především po rozpoutání prvního (1994) a druhého (1999) konfliktu a následně po teroristických činech, které si získaly zájem celosvětového veřejného mínění – útocích na moskevské divadlo Dubrovka (2002) a školu v severoosetinském Beslanu (2004).

³ Nutno dodat, že k ustálení nejnovějšího mediálního obrazu Čečenců nesmírně přispěly již široce šířené informace o brutálních popravách unesených západních novinářů či specialistů na severním Kavkaze, které přicházely již v meziválečném období. Napomohly tomu i stále nevybíravější teroristické útoky v ruských městech, včetně sebevraždných, uskutečňované po roce 2002 čečenskými komandy, zejména pak ženami, tzv. černými vdovami, jejichž převážející stylistika umožnila hovořit o charakteristické „islámské“ stopě, společné i pro činnost teroristických organizací, působících na Blízkém východě či odtamtud pocházejících. Čečenské události tak byly náhle vnímány v tomto širším ideologickém kontextu, což *image* Čečenců jako bezohledných náboženských fanatiků velmi posílilo.

Na sledu těchto událostí je možno dobře ukázat převažující základní hodnotovou orientaci většinové české reflexe, která do značné míry opisovala křivku sympatií a odsudků světového veřejného mínění, vyličenou na předchozích řádcích. První čečenský konflikt byl českou společností – jež se teprve nedávno vyvlékla z komunistického jha a nyní zde existovala většinová shoda o prozápadním směřování, jehož cílem bylo přistoupení k NATO a EU – vnímán převážně jako legitimní boj čečenského národa za národní sebeurčení a přirozené pokračování rozkladu bývalého sovětského / komunistického impéria a snahy Kremlu o zamezení tomuto vývoji za každou cenu. Lze předpokládat, že za touto poněkud zjednodušující reflexí se skrývalo reziduální pokračování bipolárního pohledu na svět, nyní však s prohozenými znaménky, ač *rusofobie* nikdy – na rozdíl např. od Polska, kde byla dána poněkud odlišnou historickou zkušeností – nezapustila v českých zemích příliš hluboké kořeny. Nakonec poslední ruští vojáci opustili české území v roce 1991 a Česká republika dosud neokusila možné negativní důsledky závislosti na z Ruska dovážených hydrokarbonátech (v roce 2005 obstarával Gazpromem dodávaný zemní plyn přibližně 79 % české poptávky) jako některé země SNS a kromě potlačení Pražského jara vojsky Varšavské smlouvy neexistovaly mezi oběma zeměmi zásadní spory o interpretaci dějin – i za tuto událost se ostatně ruský prezident Vladimir Putin při poslední návštěvě Prahy v roce 2006 omluvil a připustil morální odpovědnost.

Plně v souladu s proměňující se mezinárodní reflexí pohledu na čečenskou rebelii – která byla zpola dána skutečným příklonem části čečenského odboje k radikálnímu islamismu a zpola důslednou ruskou prezentací svého zásahu, jímž započala v roce 1999 druhá čečenská válka, jako protiteroristické operace – ztratili postupně čečenští povstalci značnou část tiché podpory, kterou jim česká společnost poskytovala. Geografická projekce severního Kavkazu jako bojiště západní civilizace proti islamistickému terorismu se v tomto okamžiku navíc prolíná s *islamofobií*, která v českém prostředí sice nezapustila hlubší kořeny, přesto je po řadě teroristických útoků posledních let proti evropským a americkým cílům a úspěšném tažení interpretace světového řádu jako střetu civilizací jasně patrná. Se ztrátou jasného hodnotového rozlišení dobré a špatné strany konfliktu poklesl i celospolečenský zájem o jeho vývoj. Zřetelnou výjimkou z tohoto trendu byla např. reflexe událostí v Beslanu, spojená s emotivně vypjatým odsudkem této teroristické akce.

Klíčoví aktéři a názorové proudy

Hlavním aktérem v diskurzu o čečenském konfliktu byla, při jeho jisté okrajovosti z hlediska masové společnosti, elita. Do jednoho tábora, kritizujícím ruskou politiku v Čečensku

převážně z pozice (porušování) lidských práv, je nutno zařadit zejména Václava Havla a okruh lidí, kteří s ním byli tak či onak spojeni – ať už nevládní organizaci Člověk v tísni či novináře z *Lidových novin* či *Respektu*; tito lidé měli ve většině s děním v Čečensku vlastní zkušenosti a chápali jeho složitost. Proto se zdržovali jednoznačně vyjádřené všeobecné podpory čečenským rebelům a spíše se soustředili na kritiku porušování lidských práv převážně, ale nejen na ruské straně, případně hovořili o kolotoči násilí a zločinů rozpoutaném – avšak nikoliv výhradně prováděném – ruskými bezpečnostními složkami. K této skupině, ve větší či menší míře sympatizující přinejmenším se sekulární částí čečenského odporu, např. kruhy kromě bývalého čečenského prezidenta Aslana Maschadova, je možno ještě přiřadit některé české konzervativní proudy, které se zaměřily především na kritiku ruské domácí a zahraniční politiky pojmáanou téměř v kennanovském duchu a stavěly se proti deklarovanému *appeasementu* ze strany Západního světa. Do této skupiny patří např. autoři z okruhu časopisu Střední Evropa či Občanského institutu.

Na druhé straně barikády potom stáli především komunisté a další protihavlovské či protiamerické proudy, které se vymezovaly proti tomu, co chápaly jako nekritickou podporu či přímo propagandu amerického světového imperialismu, za jehož pomocníky Havla a lidskoprávní iniciativy z jeho okolí považovaly. Reziduální rusofilie (přesto, že české země nikdy nezažily důsledný porušovací *Kulturkampf*, byl s různou intenzitou v době komunismu obdiv k ruskému skutečně pěstován), podpora ruské vládě jako možné přehradě šíření amerického vlivu – přes ideologickou propast mezi kovanými českými komunisty na jedné straně a na hraně chaosu balancující demokracií devadesátých let či Putinovým pragmatismem na straně druhé – a odpor k Havlovi patrně sehrály v tomto postoji určující roli. Nutno však dodat, že kritika Havla a Člověka v tísni ze strany KSČM byla motivována především jejich celosvětovým působením v oblasti lidských práv, které líčila jako účelově selektivní, zejména proto, že jeho podstatná část byla zacílena na komunistický kubánský režim Fidela Castra. Např. ve stranickém deníku *Haló noviny* byl v souvislosti s kampaní za dodržování lidských práv na „Ostrově svobody“ Člověk v tísni označen za „patolízaly bývalého panovníka [Havla]“ (Hrabica 2004). Václav Havel byl komunistům trnem v oku i pro jejich kritiku na vnitropolitické scéně a zcela paradoxně též díky svému názoru na Benešovy dekrety – neboť v této otázce KSČM zaujala, překvapivě poněkud v rozporu s deklarovaným internacionalismem komunistického hnutí, ostrý nacionalistický postoj.

Kritika havlovského proudu v otázce Čečenska a Ruska však nebyla omezena pouze na komunisty. Místy bylo jako zaprodání se zájmům USA kritizováno v menších sdělovacích

prostředcích jako *Britské listy* (otiskující autory různých ideových postojů a nezřídka, avšak nikoliv výlučně, krajních názorů; Valach 2004), pragmatická kritika byla potom mířena proti kosmopolitnímu projektu prosazování lidských práv za cenu např. zhoršených vztahů a *ipso facto* ztrátou možných zisků z mezinárodního obchodu se zeměmi jako Rusko nebo Čína, o nichž se bývalý prezident kriticky vyjadřoval. Tyto postoje, byť menšinové, nebyly ve společnosti ojedinělé. S nástupem Václava Klause do prezidentského úřadu a vládou kabinetu Jiřího Paroubka se potom tento pragmatismus výrazněji odrazil též na formulaci české zahraniční politiky, na kterou se teď zaměříme podrobněji.

Postoj státních institucí

Historicky je postoj státních institucí k čečenskému konfliktu, které nutně odrážely jak zpočátku převážně kladný postoj české společnosti k čečenskému boji za nezávislost, tak mezinárodní neuznání nezávislosti čečenského národa, možno rozdělit do období prezidentského mandátu Václava Havla (1993–2003) a po něm. Bývalý prezident, uznávaný jako morální autorita světového formátu, se totiž svým postojem kritizujícím porušování lidských práv na severním Kavkaze velmi výrazně vkládal do formulace české zahraniční politiky vzhledem k Rusku a částečně se mu dařilo s sebou strhávat i další instituce jako Ministerstvo zahraničí.

Pro působení Václava Havla ve vztahu k Čečensku je příznačná např. kritika Ruska za rozpoutání druhého čečenského konfliktu na vrcholné schůzce OBSE v Istanbulu (1999), kde mj. prohlásil, že „Ruská federace nemůže bránit svou integritu takovým způsobem, jakým se to děje, a ani tímto způsobem nemůže bojovat proti terorismu“. Společně s Člověkem v tísní v květnu následujícího roku potom uspořádal veřejné slyšení o porušování lidských práv v Čečensku, v jehož závěru na adresu Ruska řekl, že „nemůžeme tolerovat státu, byť by to byl stát sebemocnější, utlačování člověka,“ a dokonce že „nemůžeme tolerovat potlačování národní svébytnosti“ (Archiv MZV ČR, http://www.mzv.cz/_archiv/data_dokumenty/data11.html). Tyto kroky nicméně nebyly zcela v souladu s vládní politikou, neboť přibližně ve stejnou dobu ministr zahraničí Jan Kavan (ČSSD) – poněkud příznačně později zvolený předsedou Valného shromáždění OSN za dojednané podpory Běloruska – hovořil o nutnosti zabránit ruské izolaci a odmítal možnost pozastavení ruského členství v Radě Evropy. Na druhé straně v pozici k situaci v Čečensku Ministerstvo zahraničí z prosince 1999 vyjádřilo znepokojení nad „přetrvávajícím porušováním lidských práv a humanitárních principů“ a Rusko bylo vyzýváno k zastavení bojů (Archiv MZV ČR). Zahraniční výbor Poslanecké sněmovny v téže době schválil odeslání dopisu ruské Dumě, v němž zdůraznil neúměrné použití síly při ruské vojenské operaci a vyzval

k zahájení jednání s čečenskými představiteli v čele s prezidentem Maschadovem (Zápis z 27. schůze Zahraničního výboru, 17.-18. 11. 1999, <http://www.psp.cz>). Havlovi se podařilo učinit lidská práva tématem, kterým se české státní instituce dlouhodobě zabývaly. Po skončení prezidentského mandátu se vyjádřil k čečenskému konfliktu např. v otevřeném dopisu *Nezavírejte nad činy Ruska* oči z roku 2006, který podepsali mj. George Soros či Karel Schwarzenberg, senátor a vydavatel již zmíněného týdeníku *Respekt* (Havel et al. 2006).

S Havlovým odchodem a obsazením vrcholných úřadů výkonné moci pragmatictějšími politiky došlo k jistému přehodnocení české pozice ve vztahu k Rusku a porušování lidských práv v Čečensku. Pohnutkami tohoto vývoje byly patrně zejména poněkud populistický pragmatismus, vyjádřený důrazem na ekonomické národní zájmy ČR v protikladu ke kosmopolitní – a tím pádem poněkud abstraktní – normě lidských práv, a rovněž rozšíření povědomí o teroristickém způsobu boje v souvislosti se zprávami z Beslanu (2004). Dokladem těchto nových tendencí je např. pražská návštěva Vladimira Putina (2006), která vyvolala rozsahem omezené protesty nevládních organizací poukazující na porušování lidských práv na severním Kavkaze, přičemž toto téma nebylo při schůzkách s českým prezidentem a předsedou vlády – na rozdíl od předchozího Putinova setkání s právě jmenovanou německou kancléřkou Merkelovou – téměř zmíněno. Předmětem jednání byly především obchodní vztahy a např. podle společného prohlášení oba prezidenti „ocenili pragmatismus a respekt ve vzájemných vztazích“ (Lustigova 2006). Klaus následně vyjádřil shodu s Vladimírem Putinem na tom, že „není žádné mávnutí kouzelného proutku, kterým by se [situace v Čečensku] mohla vyřešit“ (Gabal 2006). Závěrem nutno dodat, že lidská práva ze zájmu Ministerstva zahraničí zcela nezmizela – např. v souvislosti s Kubou česká diplomacie velmi sverpě prosazovala proti zemím v čele se Španělskem zachování sankcí EU. Spekulace o tom, zdali je rozdílný přístup podmíněn geopolitickými proměnnými, srovnáním bilance zahraničního obchodu s Ruskem a Kubou etc. však zachází za rámec zde předkládané studie.

Činnost občanské společnosti

V otázce čečenského konfliktu se na straně občanské společnosti angažovaly především nevládní organizace v čele s Člověkem v tísní a Českou katolickou charitou, které působily jak doma, tak v zahraničí. Kromě nich vznikala spíše *ad hoc* drobná uskupení soustřeďující se na obhajobu čečenského odboje a poukazující na porušování lidských práv ze strany ruské vlády např. prostřednictvím demonstrací před velvyslanectvím Ruské federace, a to zejména v době,

kdy dosahovala pozornost, jíž se čečenskému konfliktu ze strany české veřejnosti dostávalo, svého vrcholu, tj. v počátcích obou válek.

Nadace a humanitární organizace Člověk v tísni byla založena v roce 1994 navázáním spolupráce Nadace Lidových novin založené listopadovým studentským vůdcem Šimonem Pánkem a novinářem Jaromírem Štětinou a zastřešující rozličné humanitární projekty (např. v Náhorním Karabachu – touto jihokavkazskou misí v roce 1992 svou činnost zahájila – a Bosně) s Českou televizí. Personálně i strukturně byla spojena s prohavlovským názorovým proudem v české společnosti. Aktivita v Čečensku se hrávaly, především díky Štětinovi, v činnosti Člověka v tísni vždy velmi významnou roli. Po vypuknutí prvního konfliktu (1994) uspořádala nadace veřejnou sbírku, vypravila na severní Kavkaz humanitární konvoj a založila zde stálou misi. Podobnou činnost posléze vyvinula i v roce 1999, kdy se rovněž společně s Českou katolickou charitou stala hlavním zprostředkovatelem humanitární pomoci OSN. Po zajištění základních potřeb se soustředila především na rekonstrukční programy – bydlení, opravy škol a nemocnic.⁴ Během posledních let však musela čelit rostoucímu tlaku ruské vlády vedené zprvu prostřednictvím sdělovacích prostředků, které Člověka v tísni vinily z podpory čečenského terorismu. Svou činnost přímo v místě konfliktu poté ukončil v roce 2005 brzy po zásahu ruských bezpečnostních jednotek OMON na jednu z budov nadace v centru Grozného na sklonku předešlého roku, při níž byl zabit jeden čečenský rebel, který se v budově bez vědomí vedení organizace skrýval; ruské bezpečnostní složky však informovaly mj. o nalezení a zabavení tiskárny, na níž se měly tisknout falešné doklady, a menšího skladu zbraní.

Trn v oku ruské či proruské čečenské vlády – obětí jejího nátlaku se později stala i jedna z mála dalších zahraničních humanitárních organizací působící přímo na severním Kavkaze, Dánský výbor pro uprchlíky⁵ – byl zapříčiněn nikoliv jejich rekonstrukčními projekty, ale především skutečností, že jejich cestou bylo o dění v místě konfliktu otevřeně zpravováno světové veřejné mínění. Činnost Člověka v tísni ve vztahu k Čečensku totiž přesahovala pouhé provádění humanitárních projektů, ale plně v souladu se zaměřením nadace na lidská práva zahrnovala též zpravodajství o jejich porušování. Hlavními kanály nadace, jimiž bylo dění v Čečensku přenášeno české veřejnosti, byl zpravodajský server *Infoservis.cz* a rovněž řada filmových dokumentů, které vznikly ve spolupráci Člověka v tísni s Českou televizí a pocházely

⁴ Zprávy o činnosti Člověka v tísni na Severním Kavkaze jsou v angličtině dostupné z on-line zdroje (<http://www.clovekvitisni.cz/humanitarnipomoc/cecensko/reports.php>).

⁵ Ten byl nucen svou činnost ukončit na příkaz Ramzana Kadyrova v roce 2006 v souvislosti se skandálem ohledně otištění karikatur proroka Muhammada.

především z dílny novinářů Jaromíra Štětiny a Petry Procházkové (např. *Odvracená strana světa*, 1999; *Anatomie války*, 1997; *Čečenský sen*, 1995). Tyto dokumenty byly vysílány ve veřejnoprávních sdělovacích prostředcích a promítány na festivalu *Jeden svět* o lidských právech, který nadace pořádá od roku 1999 a kde je Čečensku pravidelně věnována značná pozornost. Pokrytí čečenského konfliktu českými sdělovacími prostředky je tématem poslední části této studie.

Čečensko a české sdělovací prostředky

Sdělovací prostředky sehrály v české reflexi čečenského konfliktu mimořádně významnou úlohu, kterou lze označit za oboustranně konstitutivní – česká společnost si jejich prostřednictvím utvářela své názory, sdělovací prostředky naproti tomu zohledňovaly zmíněnou okrajovost tohoto konfliktu, jemuž věnovaly proměnlivou míru pozornosti. Na následujících řádcích bude především shrnuto, co již bylo naznačeno o hlavních myšlenkových proudech společenské reflexe čečenského konfliktu a jejich napojení na konkrétní sdělovací prostředky, které nezřídka načrtávaly poněkud odlišný obraz severokavkazských událostí a vytvářely odlišná schémata jejich interpretace.

Do jednoho tábora je možno umístit především sdělovací prostředky spojené s prohavlovským proudem a Člověkem v tísní. K nim patří především *Lidové noviny*, tradičně obsazující jedno z čelných míst na žebříčku nákladu českých periodik. Nejvýznamnějšími novináři, kteří od počátku 90. let pokrývali dění v Rusku, Čečensku a dalších eurasijských zónách, byli Petra Procházková a Jaromír Štětina, kteří za tímto účelem založili vlastní agenturu Epicentrum. Na stránkách *Lidových novin* byly tištěny i články s provokativními titulky jako např. „Čečenské volby režíroval Kreml“ (*Lidové noviny*, 28. 11. 2005). I zde se však projevovala jistá okrajovost čečenského tématu v české společenské reflexi – např. smrti Šamila Basájeva (2006), celosvětově známého teroristy, se věnovaly několik dní, zatímco zabití čečenského prezidenta Sajdulájeva, k němuž došlo o měsíc dříve, se pouze krátce zmínily, aniž by přitom relativizovaly spornou verzi události prezentovanou ruskou vládou. Dalšími sdělovacími prostředky na této straně barikády byl potom především rovněž již zmíněný *Respekt*, liberálně a prohavlovsky laděný časopis, který přinášel mj. rozhovory s Aslanem Maschadovem či bývalým čečenským ministrem zahraničí Iljase Achmadovem při jeho pražské návštěvě (1999), kterou státní instituce pominuly,⁶ podobně jako množství k ruské politice kritických článků. Poněkud méně ostrý, avšak

⁶ Ministerstvo zahraničí ČR se od návštěvy distancovalo, přestože se Achmadov sešel s jeho vysokými úředníky a mluvčí ministerstva jej označil za „legitimního představitele čečenské administrativy“. Ruská vláda reagovala protestní nótou, na níž české ministerstvo zahraničí odpovědělo mj. v tom smyslu, že „postup ruských vojenských a

stále kritický postoj dlouhodobě vyjadřovaly *Hospodářské noviny* – na ekonomiku zaměřený deník vydávaný ve spolupráci s *Handesblatt* a *Wall Street Journal Europe* – ve kterých působil novinář Dmitrij Běloševský. Též zpravodajství České televize bylo zejména v raných fázích konfliktu k ruské politice kritické; její podíl na činnosti Člověka v tísni – za což byla z kruhů druhého tábora kritizována – a podpora vzniku dokumentů o porušování lidských práv v Čečensku již byla výše zmíněna. Podrobně byla jejím zpravodajem Martinem Jazairim přímo na místě pokryta tragédie v Beslanu, jinak se však dění na severním Kavkaze v současnosti věnuje pouze okrajově; též na vlnách veřejnoprávního Českého rozhlasu převažovalo vzhledem k ruské politice v Čečensku spíše kritické naladění.

Nejvýznamnějšími postavami na poli zpravodajství o čečenské válce byli bezesporu Petra Procházková a Jaromír Štětina. Nejprve oba působili v *Lidových novinách* – Štětina jako jejich ruský zpravodaj od roku 1990 – než založili vlastní zmíněnou agenturu Epicentrum, která sledovala dění v mnoha eurasijských a afrických konfliktních zónách. Získali si přitom mezinárodní renomé – např. Štětinovi byla za již zmíněný dokument *Odvrácená strana světa* (1999) udělena prestižní novinářská cena Novartis Award udělovaná americkou School of Advanced International Studies (SAIS). Za jejich reportážní činnost, kritickou k ruské politice na severním Kavkaze, byl oběma zakázán vstup na území Ruské federace. Štětina byl později (2004) zvolen do Senátu ČR, kde se věnuje problematice lidských práv a vystupuje proti KSČM; jako senátorovi mu mj. byl zakázán vstup do Běloruska z důvodu „podpory čečenských teroristů, kteří vyhlásili genocidu ruskému lidu“ (přepis rozhovoru s J. Štětinou, Radiožurnál 2006).

Za své postoje, kritické k postupu ruské vlády a nakloněné částem čečenského odboje – zejména kruhům kolem bývalého čečenského prezidenta Maschadova – sklízeli Procházková se Štětinou kritiku i v českých sdělovacích prostředcích. Poněkud neopodstatněně jim byla přičítána též podpora činů Šamila Basájeva – zejména v emotivně vypjaté době po beslanských událostech – s nímž se osobně znali a s nímž během svého působení v Čečensku natočili několik rozhovorů. Na vině byla především skutečnost, že odmítali jednostranné Basájevovo odsuzování a spíše jej považovali za produkt kolotoče násilí krutostí, který roztočila ruská vláda v 90. letech. Na tuto kritiku, znovu vytanuvší po Basájevově smrti (2006), o níž psali, odpovídal Štětina mj. příznačně takto:

bezpečnostních sil v Čečensku již dlouho není pouze vnitřní věcí Ruské federace...“ (podle Archivu MZV ČR, <http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=1181&ido=10544&idj=1&amb=1>).

Nikdy jsem ani nemohl vyslovit tezi, že za všechno mohou zlí Rusové. Je to příliš primitivní formulace a navíc odporuje mému rusofilství, k němuž se hrdě hlásím. Říkám tedy znovu (i když mám po letech pocit, jako bych hrách na stěnu házel): čečenský teror je reakcí na teror armády Ruské federace, na teror jednotek Ministerstva vnitra Ruské federace a na teror Federální služby bezpečnosti Ruské federace... obě formy teroru jsou stejně odsouzenitelné a měly by být, jak podle ruských zákonů, tak podle mezinárodního práva, postihovány stejně. Stejným zločincem, jakým je Basájev, je bývalý ministr obrany generál Gračov. Smrt beslanských dětí je stejně děsivá jako smrt čtyřiceti tisíc dětí čečenských, zabitých ruskými vojáky... Málokdo dnes, v situaci, kdy Rusko udělalo z Čečenska hlubokou černou informační díru, dokáže vidět pravdivý obraz konfliktu: čečenská rezistence je už dnes epopéjí statečnosti a vytrvalosti malého národa. (Týdeník Rozhlas 2006)

Do druhého tábora sdělovacích prostředků patří především deník komunistické strany *Haló noviny*, jehož pohled na čečenský konflikt a současnou ruskou politiku se zcela shoduje s pohledem KSČM, výše již popsáním. Kromě výpadů proti Havlovi – z důvodů, jak bylo řečeno, přesahujících jeho postoj k čečenskému konfliktu – a jemu blízkým antikomunistickým kruhům včetně Člověka v tísní je z prezentace událostí souvisejících s čečenským odbojem rozpoznatelné jasně proruské zaměření; jak bylo řečeno, tento postoj komunistického deníku je z hlediska jejich ideového zakotvení poněkud těžce srozumitelný, nicméně jednoznačně se projevil např. při zpravodajství o událostech v moskevském divadle Dubrovka (2002), v souvislosti s nímž byla českými sdělovacími prostředky nakrátko věnována čečenskému konfliktu zvýšená pozornost. Podle mediálních analýz byly *Haló noviny* jediným českým sdělovacím prostředkem, jehož všechny články byly psány ve prospěch ruské vlády a v neprospěch čečenské rebelie. Naopak *Lidové noviny* otiskly nejvíce textů s opačnou hodnotovou orientací, které téměř výhradně pocházely z pera Petry Procházkové. *Respekt*, *Český rozhlas* a *Hospodářské noviny* zpravovaly o tématu méně, zato jejich zpravodajství bylo hodnoceno jednoznačně ve prospěch čečenského boje za nezávislost; přirozeně nikoliv však samotných teroristických útoků (srov. analýza agentury Anopress, dostupná z http://www.anopress.cz/tt_cz/analyzy/cecensti_teroriste/cecensti_teroriste.htm). Čečenská strana konfliktu a prohavlůvský proud sympatizující s umírněnými rebely a kritizující porušování lidských práv ruskou stranou byly podrobovány kritice i z jiných stran než *Haló noviny* v polemikách otištěných různými jinými sdělovacími prostředky. Tyto hlasy – poukazující na účelovost Havlova přístupu k prosazování lidských práv či jeho nevýhodnost pro české ekonomické zájmy – však nelze zařadit k jednoznačně vymezitelným názorovým skupinám.

Závěr

Konflikt v Čečensku zaujímal od svého počátku v české společnosti poněkud okrajové místo. Nikdy se nestal předmětem ostrých sporů, nerozdělil společnost na jasně vymezené názorové proudy ani nezpůsobil masovou mobilizaci na podporu té či oné strany. Reflexe tohoto konfliktu tak zůstala především na elitách, které zejména prostřednictvím sdělovacích prostředků a okrajově též demonstrací a mediálních kampaní věnujících se porušování lidských práv na severním Kavkaze ovlivňovaly masové veřejné mínění, které o konflikt jevílo proměnlivý zájem – nejsilněji byla společenská diskuse vedena v počátcích prvního a druhého čečenského konfliktu a následně v souvislosti s teroristickými útoky vedenými částí čečenského odboje, zejména na moskevské divadlo Dubrovka a školu v severoosetinském Beslanu.

Reflexe konfliktu v české společnosti byla ve značné míře ovlivněna jeho v Západním světě vytvářeným mediálním obrazem, na němž se podílely mj. geopolitické proměnné (velmi zásadně se postoj např. USA změnil zejména v souvislosti se zahájením světového tažení proti terorismu, v němž se Rusko stalo jejich znenadále nalezeným spojencem), přesto lze v identitě účastníků společenské diskuse a jejich ideových postojů nalézt jistou svébytnost. Byla zde vedena hranice mezi dvěma tábory; na jedné straně existoval zejména proud soustředěným kolem bývalého prezidenta Václava Havla, k němuž je možno zařadit především humanitární organizaci Člověk v tísni (založenou zčásti bývalými studentskými vůdci listopadového převratu), novináře agentury Epicentrum Jaromíra Štětínu a Petru Procházkovou a ze sdělovacích prostředků deník *Lidové noviny*, týdeník *Respekt* či – přinejmenším v 90. letech – veřejnoprávní rozhlas a televizi, spoluzakladatele Člověka v tísni. Ideovým pojivem tohoto proudu, činného jak na poli státních institucí (během prezidentského mandátu Václava Havla, 1993–2003; po něm dochází k posílení pragmatického proudu), tak občanské společnosti a sdělovacích prostředků je kritika dalekosáhlého porušování lidských práv na severním Kavkaze především ze strany ruských vojenských a bezpečnostních složek a sympatie k sekulární části čečenského odboje, zejména kruhům kolem bývalého prezidenta Aslana Maschadova.

Proti tomuto proudu je možno postavit ideově poněkud nesourodý proud skládající se zejména z českých komunistů (stojících na straně Ruska jako možné přehradu amerického imperialismu a kritizujících Havlův důraz na lidská práva, vedoucí mj. ke kritice komunistického kubánského režimu Fidela Castra), ale též pragmatiky, kteří vidí v kritice ruské politiky v Čečensku vycházející z kosmopolitního pojmu lidských práv újmu českým národním zájmům, především v ekonomické oblasti; tento postoj je vlastní též současnému českému prezidentu. S rostoucím ztotožňováním čečenských rebelů s islamistickými teroristy, v souvislosti s akcemi

části čečenského odboje v posledních letech a umně manipulovanou interpretací těchto událostí ruskou vládou, musí ve sdělovacích prostředcích činní příslušníci havlovského křídla (Štětina, Procházková), kteří odmítají zjednodušující interpretační schémata a spíše vykládají tyto teroristické akty – jež jednoznačně odsuzují – jako produkt kolotoče násilí a krutosti vyvolaného Ruskem, čelit rostoucí kritice za teroristům údajně nakloněné postoje.

Lze uzavřít, že čečenští rebelové – díky příklonu části odboje k radikálnímu islamismu i světově nastoleném paradigmatu války proti terorismu a rostoucí *islamofobii* – ztratili velkou část tiché podpory v masové české společnosti, kterou požívali v 90. letech jako národ utlačovaný pohrobkem sovětského impéria, jež si zasluhuje seburčení a vede za tímto účelem národně osvobozenecký boj. Postoje elit z obou výše jmenovaných táborů zůstávají naproti tomu v základu nezměněny. Složitě interpretační schéma, které nabízejí novináři jako Procházková nebo Štětina a jež nenabízí jasné odlišení dobré a špatné strany konfliktu, však stěží nachází v masové české společnosti, pro kterou vývoj na severním Kavkaze zůstává spíše okrajovým tématem, širší odezvu. V souvislosti s ukončením přítomnosti Člověka v tísni v Čečensku a *de facto* zákazu vstupu zahraničních novinářů do konfliktní zóny, odrážející se v nižším povědomí veřejnosti o současných událostech na severním Kavkaze, se situace na tomto kraji evropského konfliktu pomalu, ale jistě vytrácí ze zorného úhlu české společnosti.

Literatura

- Gabal, P. (2006): *Prezident Klaus dnes nevidí důvod řešit to, co udělal Brežněv v roce 1968*, Radio.cz (2. 3. 2006), on-line verze (<http://www.radio.cz/cz/clanek/76421/limit>).
- Harbom L. – Walensteen, P. (2005): *Patterns of Major Armed Conflicts 1990-2004*, in: Bayles, A. (ed.): *SIPRI Yearbook 2005*, Oxford, Oxford University Press.
- Havel, V. et al. (2006): *End of Silence over Chechnya* (1. 3. 2006), on-line verze (http://www.nationmultimedia.com/2006/03/01/opinion/opinion_20001745.php).
- Hrabica, Z. (2004): *Velký demokrat Havel a odporný vlastizrádce Klaus*, Haló noviny (2. 7. 2004).
- Lustigová, M. (2006): *Putin mluvil hlavně o ekonomice*, Radio.cz (2. 3. 2006), on-line verze (<http://www.radio.cz/cz/zpravy/76433>).
- Radiožurnál (2006): *Rozhovor s Jaromírem Štětinou* (26. 1. 2006), on-line verze (<http://www.jaromirstetina.cz/aktuality leden-2006/jaromir-stetina-hostem-radiozurnalu.html>).
- Štětina, J. (2006): *Nekrolog na zločince*, Týdeník Rozhlas (17. 7. 2006), on-line verze (<http://www.jaromirstetina.cz/media/cervenec-2006/nekrolog-na-zlocince.html>).
- Valach, M. (2004): *Lidská práva jako sentimentální žvýst*, Britské listy (21. 9. 2004).

Internetové zdroje

PBS – the Online NewsHour, on-line zdroj (<http://www.pbs.org/newshour>).

ITAR-TASS News Agency, on-line zdroj (<http://www.itar-tass.com/>).

The Organization for Security and Co-operation in Europe, on-line zdroj (<http://www.osce.org>).

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, on-line zdroj (<http://www.mzv.cz>).

Člověk v tísni, on-line zdroj (<http://www.clovekvtisni.cz>).